J. Sollewijn Gelpke

Johannes Keyts; In 1678 de eerste Europese bezoeker van de Argunibaai in Nova Guinea

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 153 (1997), no: 3, Leiden, 381-396

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

J.H.F. SOLLEWIJN GELPKE

Johannes Keyts

In 1678 de Eerste Europese Bezoeker van de Argunibaaï in *Nova Guinea*

1. Inleiding

Naar de gangbare opvatting ontdekte de Nederlandsch Indische Commissie, die in 1858 werd belast met het etnografisch en natuurkundig onderzoek van Nieuw-Guinea, niet alleen de Etnabaaï (vernoemd naar het marinstoomschip waarmee de Commissie reisde), maar ook de Argunibaaï (Wichmann 1909 II:100; Peters 1956:10). De expeditie die in 1828 te Lobo in de Tritonbaai het fort Merkusoord stichtte had wel inlichtingen verkregen over enkele thans nog bestaande dorpen in de Argunibaaï, maar heeft deze baai niet bezocht.

Het rapport van de Commissie 1858 (BK1 5, 1862) vermeldt, dat volgens plaatselijke informatie de *Argoeni Laurissa* voor schepen van enige diepgang niet bevaarbaar zou zijn. Van 5-8 april 1858 werd die baai daarom met een sloep verkend, wat resulteerde in de 'Figurative schets van het oostelijke gedeelte der Kamrau Baai' van de hand van C.B.H. von Rosenberg. Uit die schets blijkt, dat de verkenners zich niet verder gewaagd hebben dan tot de ingang van het eerste hoofdbekken ter hoogte van het huidige dorp Mandiwa (zie figuur 1).

In dit artikel wordt betoogd, dat in 1858 de geschiedenis zich na 180 jaar heeft herhaald en dat de Argunibaaï al in 1678 tijdens een geografische en commerciële exploratietocht door Johannes Keyts is bezocht, maar dat die ontdekking door de VOC om handelspolitieke redenen geheim is gehouden.

Daar Keyts hoopte met dit bezoek ook zekerheid te verkrijgen over het bestaan van een rechtstreekse doorvaart van de Aru-eilanden noordwaarts naar de Pacific, volgt hier eerst een overzicht van het onderzoek naar die zeeverbinding. Vervolgens wordt een verminkt Rapport van Rumphius

J.H.F. SOLLEWIJN GELPKE, een gepensioneerd bestuursambtenaar gespecialiseerd in de geschiedenis van Nieuw-Guinea en de Molukken van voor 1600, publiceerde eerder: 'On the origin of the name Papua' en 'The Report of Miguel Roxo de Brito of his voyage in 1581-1582 to the Raja Ampat, the MacCluer Gulf and Seram', *Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde* 149-II:318-32 en 150-I:123-45. Zijn adres is: La Bastide du Bois Biak, 83460 Taradeau, Frankrijk.

Figuur 1. Zuidwest Nieuw-Guinea van Onin tot de Bocht van Lakahia

over zuidwest Nieuw-Guinea gereconstrueerd, waarna uit de gezamenlijke gegevens van Rumphius en van Keyts' Dagregister diens bezoek aan de Argunibaai wordt afgeleid.

2. De doortocht van Aru naar de Geelvinkbaai

De Regering te Batavia verstrekke in 1622 Jan Carstensen de opdracht om aan de zuidzijde van Nieuw-Guinea de doortocht van de Aru-eilanden noordwaarts naar de Stille Oceaan te zoeken. Volgens de toen beschikbare kaarten moest er open zee liggen tussen het eigenlijke *Nova Guinea* en het grote eiland ten westen daarvan, dat volgens Jan Huygen van Linschoten en vele Portugese kaarten *Os Papuas* heette, maar volgens Petrus Plancius en zijn navolgers *P. Canam CEIRAM*¹ (figuur 2).

Op 4 februari 1623 ging Carstensen van Aru onder zeil 'naer het eijlandt [dat] in eenige carten geteekent staet *Ceram*², ende andere de *Papues*'. Van 16 tot 26 februari had hij tussen 5°14' en 6° ZB besneeuwde bergtoppen in zicht, die hij voor 'het hooge binnenlandt van *Ceram*' aanzag, zodat hij verwachtte ten Oosten daarvan weldra de gezochte zeestraat te vinden. Ter hoogte van de huidige Flamingobaai bleek hem echter, dat dit bergland 'hier finerende is, sonder eenige openinge off deurtocht' naar het noorden, en dat dit *Ceram* 'continueert aen leegh verdroncken landt' tot ver ten zuiden van dat gebergte, en in zuidoostelijke richting 'na alle apparentie tot aen *Nova Guinea*'. Ongeveer bij de huidige grens met Papua New Guinea concludeerde hij op 31 maart, dat 'door misverstand ende onwaere licht' op zijn kaarten het eiland *Ceram* of *dos Papuas* ten onrechte als gescheiden van Nieuw-Guinea stond aangegeven.

Carstensen's bevindingen hebben de grondslag gelegd voor een nieuwe voorstelling van Nieuw-Guinea, waarbij een lang, vrij smal *Terra d'os Papous a Iacobo le Maire Dicta Nova Guinea* liep van ongeveer de huidige grens met Papua New Guinea tot bij *P. Canam Ceiram*, met alleen een witte plek in de Raja Ampat.³

Gouverneur-Generaal van Diemen was echter in 1636 nog niet geheel overtuigd, en gaf voor alle zekerheid Gerrit Thomasz. Pool de instructie mee, om op Nieuw-Guinea niet alleen profijtelijke handel te zoeken, maar ook wel te 'letten oft canaalen ende passagie sout mogen ontdekken, daer-

¹ P Cairam, P° Cainam, P.Canam en andere varianten kwamen sinds ca. 1560 op enkele Portugese kaarten voor (PMC: est. 124, 139, 235). Het is een combinatie van de naam Ceram met een fictief eiland, waarvan de noordkust bestaat uit Waigéo en de Vogelkop; CEIRAM is een toevoeging van Petrus Plancius in 1592 (Wieder 1926 II:26 en 34).

² *Ceram* is in deze alinea viermaal door mij gecursiveerd, tot onderscheid van het 'echte' Seram.

³ Aldus in de *Cosmographie Blaeuiane* XI van 1663, op fol.28 van J. van Loons *Klaer-lichtende Noort-Star ofte Zee-Atlas* van 1666, en in Lootsmans *Zee-spiegel* van 1705.

Figuur 2. Kaart van Nicolaes Visscher, 1617

door men in de Suijdt Zee soude kunnen geraecken, die wij presumeeren eer om de Noord als aen de Suijdt te vinden sullen sijn'.⁴

Die profijtelijke handel richtte zich voornamelijk op slaven en massooi (voor massage-olie gebruikte bast van de boom *Massoia aromatica* Becc.) en was vanouds grotendeels in handen van Seram Laut, een eilandje bij de oostpunt van Seram.⁵ De kooplieden en hun agenten op Nieuw-Guinea verdedigden hun monopolie met de wapenen: Pool en twee reisgenoten werden bij Namatota⁶ gedood, en een soldaat verdronk tijdens de vlucht. De tocht werd voortgezet onder bevel van Pieter Pietersz, die de conclusie van Carstensz, dat er geen doorvaart naar de Pacific bestond, bevestigde.

Na de rampzalige reis van Pool zag de VOC voorlopig af van eigen opkoop, en verbood op 30 april 1659 zelfs de vaart op Nieuw-Guinea. Pas in de jaren 1670 trachtte zij opnieuw een aandeel in de massooi- en slavenhandel te verkrijgen, ditmaal door het sluiten van leveringscontracten met de raja's op Onin, de Karas-eilanden en verder oostelijk in 'Kowiai'. Met dat doel ondernam de opperkoopman Johannes Keyts in 1678 een handelsreis met de jachten *Rogh* en *Spieringh* en het 'sloepie' *Piesangh*. Inzake de doorgang naar het Noorden kwam Keyts langs de zuidkust tot dezelfde slotsom als zijn voorgangers, en in 1705 bevestigde Jacob Weyland door zijn kaartering van de Geelvinkbaai die conclusie ook aan de noordzijde van de istmus.

Een en ander heeft het voormalige Ministerie van Koloniën er niet van weerhouden in 1842 een officiële kaart van Nieuw-Guinea te publiceren met (tussen tal van andere absurditeiten) een open kanaal à la Suez tussen de Geelvinkbaai en de Arafura Zee. De Commissie 1858 en Robidé van der Aa in 1879 lieten het bestaan van die doorgang eveneens in het onzekere, en pas in 1905, precies tweehonderd jaar na Weyland, stelde J.W. van Hille, de eerste bestuursambtenaar die in deze streek geplaatst werd, opnieuw vast dat de Argunibaai inderdaad gesloten is (Van Hille 1905:294-6; Wichmann 1909 II:100).

⁴ Spanje heeft het bestaan van de Torres Straat, in 1606 ontdekt door Luis Váez de Torres, geheim gehouden. Dat Nieuw-Guinea misschien een eiland was, hadden Mercator en Ortelius al in 1570 geopperd, voor zover bekend niet op grond van enige Iberische waarneming, maar mogelijk naar aanleiding van inlichtingen door de Portugezen verkregen op Timor en/of de Aru-eilanden.

⁵ Voor de handelsrelaties van Seram Laut in de zestiende eeuw, zie Boxer en Manguin 1979:181, en Sollewijn Gelpke 1994:131-5.

⁶ Namatota, op de zuidpunt van het gelijknamige eiland, ligt tegenover de toegang tot de Tritonbaai en aan de zuidelijke ingang van Straat Sophia. De bemanning van Pool zag deze smalle zeestraat voor een rivier aan en gaf die de naam Moordenaersrivier.

3. Rumphius' Rapport van 1684 over Nova Guinea

Naar aanleiding van vragen van de hoogleraar Gijsbertus Cuperus, burgemeester van Deventer, aan de Indische Regering gesteld, bracht Rumphius over alle aspecten van de massooi een uitvoerig 'Antwoord en Rapport' uit, waarvan Rouffaer (1908:315) op goede gronden meende dat het in 1684 werd afgesloten. Nicolaes Witsen verwerkte dit Rapport en de inlichtingen van Pool en Keyts in zijn *Noord en Oost Tartarije*, maar schrapte of parafraseerde alles wat op massooi betrekking had en vermeldde als bron alleen een 'Brief uit Amboina'.

De volledige tekst van Rumphius' Rapport is pas in 1856 in de toen gebruikelijke spelling gepubliceerd. Hieruit collationeerde Rouffaer met zorg de passages betreffende Nieuw-Guinea en massooi in het kader van een artikel op ander historisch gebied (Rouffaer 1908); daarbij ging hij ervan uit dat de tekst van 1856 juist en volledig was, en dat hij daarin slechts de verhaspelde inheemse plaatsnamen behoefde te verbeteren aan de hand van Witsens *Noord en Oost Tartarije*, om Rumphius' Rapport van 1684 'in zijn zuiveren staat' te herstellen.

Ter beantwoording van Cuperus' eerste vraag, wat de laatste jaren over Nieuw-Guinea was bekend geworden, begint Rumphius met het voorbehoud, dat hij het dagregister van Keyts niet gelezen had, en dat hij alleen zal vermelden wat hij van enige 'Ceram Lauërs'⁷ had vernomen, aangevuld met inlichtingen van de schipper en stuurlieden van Keyts. Daarna volgt een gedetailleerde beschrijving van de zeilroute van Gorong via Batu Putih (de zuidwestelijke hoek van het Onin-schiereiland)

'tot de 3 eilanden Batur, Cani en Caras, in een triangel liggende voor eene groote baai, dewelke *de onzen Rijkloff van Goensbaai, maar de inlanders Zawak* [Sabakorbaai] noemden, *alwaar 't zulk vlak land is, dat men ook van de stengen geen bergen bekenen kan.*

Tatar. De inlanders zeggen, dat in deze baai ligt Tatar, hebbende tot inwoners groote en woeste menschen, zeer verschillende van die kleine menschen op [Fategar]. Hier hebben de Ceram Lauërs hunne eerste Massooi gehandeld, dewelke toch aldaar schaarsch valt en omtrent een groot binnenmeer [lees: binnensee] moet gehaald worden.'

Wegens de moorddadigheid der bevolking zijn echter de Ceram Lauërs vervolgens

'meer om de Z.O. gevaren, want van daar 3 dagen zeilens komen ze in het tweede deel van Onin, 't welk men Onin-Coebiay noemt in eene andere baai, *van de onzen Speelmansbaai genaamd*, alwaar liggen de negerijen Sangala of Segala en C'ataemin, alwaar ook wel massooi valt, doch dewijl 't mede groote, wilde en moorddadige menschen zijn, hebben zij dien handel mede verlaten. *Aan de West-*

⁷ Rumphius' term 'Ceram Lauërs' heb ik verder voor deze berichtgevers aangehouden.

zijde van deze baai ziet men den wonderlijken waterval Ayer gitti gitti, alwaar een groote straal water van eene hooge, afgebrokene klip zoo geweldig in zee stort, dat het water wel een pistoolschot daar rondom stuift, doch daar zijn andere mindere stralen, daar men met de boot gemakkelijk kan aankomen om de vaten te vullen. Een dag zeilens of 8 mijlen naar 't oosten ligt Coebiays⁸ Z.O.hoek, Cumawa genaamd en omtrent 2 mijlen in zee het eiland Poelo adi, bij de onzen Weselseiland genaamd, omtrent 6 mijlen lang ...'

De laatste door mij gecursiveerde passage in bovenstaande beschrijving betreft zonder twijfel dezelfde baai als die, waarover Keyts (1875:147) schreef, dat daar

'een revier van boven uyt het gebergte quam afstorten, dat men wel 2 á 3 mylen ver in zee als een wit laken zien kon. Meenden ons hier wat te gaen verfrissen, maer 't was onmogelijk om er op de verte van een pistoolschot bij te komen, vertoonende zig het gespat van 't water als een swaren damp of dikke mist [...] Deze bay legt omtrent 12 mylen Z. en Z.Z.O. van heer Ryckloffs-bay, die wij om zijn uytstekende schoonhey en accomodatie vereerden met den naam van Heer Speelmans Bay.'

Rumphius en Keyts drukten beiden afstanden uit in de gebruikelijke 'Duytze mylen vijftien voor een graadt', van 7.413 meter; als vuistregel rekende men 8 mijlen voor een dag zeilen.

Volgens Rumphius' Rapport zou dus de Speelmansbaai met de (sinds lang verdwenen) dorpen 'Segala en C'ataemin' 24 mijl zuidoost van de Karas-eilanden liggen en 8 mijl ten westen van kaap Kumawa. Zijn *Amboinsche Kruid-boek* voegt daaraan toe, dat die dorpen op 4¹/₂° ZB aan de zuidkust van het Kumawa-schiereiland lagen, tussen twee uitstekende hoeken, waarvan de oostelijke (Kaap Kumawa⁹) tegenover Pulau Adi ligt. Keyts' dagregister zegt daarentegen, dat de Speelmansbaai slechts 12 mijl ten zuiden van Karas ligt, dus aan de *west*kust van het Kumawa-schiereiland; Keyts repte in de Speelmansbaai niet van bewoning, terwijl hij overal elders nauwkeurig zijn contacten met de bevolking beschreef.

De twee lezingen zijn tegenstrijdig: Rumphius' Speelmansbaai met de 'negerijen Sangala of Segala en C'ataemin' ligt 180 km. zuidoost van Karas, de onbewoonde Speelmansbaai van Keyts slechts 90 km.

⁸ Sinds het einde van de 17de eeuw is onder Kowiai verstaan de streek van de Sabakorbaai tot de Etnabaai. Volgens Valentyn (1856 III:59) lag er een eiland 'Gowey' bij de Ryckloff van Goens (Sabakor) baai op 3° ZB, en begon het landschap Coveay of Cabiay bij de zuidelijke hoek van deze baai. De naam komt in vele varianten voor, zoals Cubiay, Covejay, en Coveghay. De oorsprong is waarschijnlijk *Kufiai*, een naam waarmee de aan de Arguniërs verwante Bintoeniërs (in de MacCluer Golf) de Argunibaai aanduiden (Van Logchem 1963:20). *Kufiai* is mogelijk verwant aan Biak *kafiar* (draaikolk, maalstroom), kenmerkend voor het toegangskanaal van de Argunibaai; evenzo *Kofiau*-eilanden in de Raja Ampat.

⁹ *Cape Oesau* genaamd op kaart n° 12 van de Topografische Dienst (1954, 1:250.000). In 1828 is voor Kaap Kumawa de naam *Katomoen* vermeld (Kolff 1828, kaart buiten tekst).

4. Rumphius' Rapport gereconstrueerd

Daar Rumphius het journaal van Keyts niet kende, moeten de vier door mij gecursiveerde passages in bovenstaand citaat betreffende de Rijkloff van Goensbaai en de Speelmansbaai afkomstig zijn van de equipage van Keyts. Rumphius (of een bewerker) heeft die gegevens dan in de oudere beschrijving der Ceram Lauërs ingevoegd. Daarbij bleek uit de eilandnamen Karas en Batur, dat de Sabakorbaai der Ceram Lauërs en Keyts' Rijkloff van Goensbaai identiek waren.

Na de Sabakorbaai lopen de beschrijvingen echter uiteen. Keyts bezocht 'zijn' Speelmansbaai, bleef wegens wind en stroom op ruime afstand van de zuidkust, en voer naar Pulau Adi (Keyts 1875:148/9). De Ceram Lauërs hadden voor deze Speelmansbaai geen belangstelling en noemden na de Sabakorbaai als eerstvolgende aanlooppunt de streek van de dorpen 'Sangala' en 'C'ataemin', op ongeveer tien mijlen ten westen van Pulau Adi.

Dat in de tekst van 1856 ook de beschrijving van de Sabakorbaai een anomalie bevat, springt alleen in het oog indien men over lokale kennis beschikt. Het is wel juist, dat in de Sabakorbaai 'de binnenkant van de vaste kust haer allesints vertoond zeer laeg en vlak land te wesen' (Keyts 1875:143), maar op de achtergrond zijn steeds heuvels en bergen zichtbaar. Een gebied waar van de stengen geen bergen te zien zijn, moet men langs de kust van Onin tot Pulau Adi niet zoeken; evenmin is daar een binnenzee te vinden.

Het is overigens begrijpelijk, dat Rumphius bij gebrek aan een betrouwbare kaart de twee meldingen van 'vlak land' voor hetzelfde terrein heeft gehouden en tussen de Sabakorbaai en Pulau Adi de Speelmansbaai heeft geïdentificeerd met de naamloze baai der Seram Lauërs waar Sengala en C'ataemin lagen.

Ter reconstructie van de gegevens der Ceram Lauërs, heb ik uit Rumphius' Rapport eerst de volgende passages uitgelicht:

- (a) De twee in bovenstaand citaat gecursiveerde interpolaties over de *Speelmansbaai* en de waterval *Ayer gitti gitti*;
- (b) De passage '*alwaar 't zulk vlak land is, dat men ook van de stengen geen bergen bekennen kan*';
- (c) De passage aan het eind van de tweede alinea, '*dewelke toch aldaar schaarsch valt en omtrent een groot binnenmeer moet gehaald worden*'. Deze zin past even goed op de Sabakorbaai als op Sengala en C'ataemin, en loopt kennelijk op de beschrijving vooruit. Invoeging na C'ataemin sluit beter aan op het *Kruid-boek*.

Vervolgens heb ik beide laatste passages ((b) en (c)) aan het eind, voor de zinsnede '*doch dewijl 't mede groote, wilde en moorddadige menschen*

zijn, hebben zij dien handel mede verlaten', weer toegevoegd. Zo ontstaat de volgende tekst:

'[De kust van Onin Lascar loopt van Batu Putih bij de zuidwesthoek] tot de 3 eilanden Batur, Cani en Caras, in een triangel liggende voor eene groote baai, dewelke *de onzen Rijkloff van Goensbaai*, maar de inlanders Zawak noemden.

Tatar. De inlanders zeggen, dat in deze baai ligt Tatar [Fata in het *Kruid-boek*], hebbende tot inwoners groote en woeste menschen, zeer verschillende van die kleine menschen op Satraga [lees: Fategar]. Hier hebben de Ceram Lauërs hunne eerste Massooi gehandeld, doch dewijl het een barbarisch en moorddadig volk is, hebben ze die plaats verlaten, en zijn meer om de Z.O. gevaren, want van daar 3 dagen zeilens komen ze in het tweede deel van Onin, 't welk men Onin-Coebiay noemt in eene andere baai, alwaar liggen de negerijen Sangala of Segala en C'ataemin, alwaar ook wel massooi valt,

[Hier voeg ik de passages (c) en (b) weer in, wat de verschuiving van de massooihandel naar de Argunibaai weergeeft.]

(c) dewelke toch aldaar schaarsch valt en [thans]¹⁰ omtrent een groot binnenmeer moet gehaald worden,

(b) alwaar 't zulk vlak land is, dat men ook van de stengen geen bergen bekennen kan, doch dewijl 't mede groote, wilde en moorddadige menschen zijn, hebben zij dien handel mede verlaten.¹¹

Een dag zeilens of 8 mijlen naar 't oosten ligt Coebiays Z.O.hoek, Cumawa genaamd en omtrent 2 mijlen in zee het eiland Poelo adi, ...'

De aldus herziene tekst geeft een juiste kustbeschrijving en is in overeenstemming met het *Amboinsche Kruid-boek*.

5. Binnenmeer, Quaalberghs Bay en Argunibaai

Wichmann heeft korte tijd het grote 'binnenmeer' gezocht in het door hem als eerste Europeaan in 1903 bezochte Yamurmeer, dat evenwel niet groot en door bergen omringd is.

In overeenstemming met de betekenis 'zeeboezem' beloofde Rouffaer aan te tonen, dat het binnenmeer 'zéér beslist de Etna-baai' moest zijn (Rouffaer 1908:326). Rumphius zegt inderdaad in zijn Rapport, dat de Seramse opkopers op het eilandje Lakahia (in de mond van de Etnabaai) verbleven, en dat de plaatselijke bevolking de massooi ging winnen in het binnenland, maar zonder enige toespeling op een binnenmeer. Te Namatota werd ook de equipage van Keyts overvallen, waarna de schepen met verlies van zes man rechtstreeks naar Ambon terugkeerden. Keyts heeft dus

¹⁰ De invoeging van '[thans]' verduidelijkt de tekst en sluit aan op de massooi-export zoals die door de Commissie 1858 en vrijwel alle latere bezoekers is beschreven.

¹¹ Deze derde vermelding van 'moorddadig volk' (na de Sabakorbaai en Tatar) heeft geen pendant in het *Kruid-boek* en is onjuist; het is waarschijnlijk een latere toevoeging. In elk geval stelden de Ceram Lauërs ook toen al bezoeken aan hun *sosólot* (monopoliegebied) hoogst onaantrekkelijk voor.

Figuur 3. Kaart van Isaac de Graaff, *De voyage van Johannes Keyts na N. Guinea*

Lakahia evenmin bezocht, en de berichten daarover waren niet van hem afkomstig, maar van de Ceram Lauërs. Uiteindelijk heeft Rouffaer geen ander argument aangevoerd dan 'het kán niet anders zijn dan de Etnabaai', omdat toen de Regeeringscommissie 1858 die baai ontdekte, zij er Seramse en Makassarse massooi-opkopers aantrof (Rouffaer 1908:335), en omdat de Etnabaai nog steeds massooi leverde.

De baai die Keyts 'heer Quaalberghs Bay' noemde, naar de toenmalige Gouverneur van Banda, is algemeen in de Bicarubai ten oosten van Kaimana gezocht (Leupe 1871:130; Rouffaer 1908:319; Wichmann 1909: 116). Op het eerste gezicht wordt die mening gestaafd door kaart 44 in de *Atlas van Isaäk de Graaff*, waarop de 'Voyagie van Johannes Keyts' is uitgestippeld (figuur 3).

Keyts' Dagregister van 13 tot 15 september 1678, aangevuld met de beschrijvingen in Rumphius' *Kruid-boek* en het Rapport 1684, leidt tot een andere conclusie.

– Blijkens het Dagregister bevond Keyts zich op 13 september tegen de avond op ongeveer twee mijlen ten noordwesten van Kilimala, en op ruim twee mijlen van de kust.¹²

– De 14de voer hij ONO naar het land, dat daar zichtbaar was, en dat 'wij gisten volgens de kaart de N.O. hoek van de Moordenaers revier te wesen'.¹³

– Tegen de avond van de 14de ging hij voor anker 'onder 't West eynde van zeker eyland, leggende voor aen de mond van dezen inbogt; strekkende zich van d° hoek een sandrif ongeveer 2/3 mijl binnenwaerts'. Valentijn (1856 III:61) wist nog te vermelden, dat dit eiland lag 'omtrent 1 myl van een hoek, Laewe genaemt, agter welken [Keyts], volgens de oude kaarten, de Moordenaersrivier meinde te vinden, dat Zijn E. daarna anders vernam'. Kaap Laewe is de huidige kaap Smora of Simora ten westen van Kaimana. De naam Laewe doet denken aan de 'Argoeni Laurissa' van de Commissie 1858.¹⁴ Om in deze beschrijving de ingang van de Bicarubai te zien, moet men voor het 'zeker eyland' Namatota aannemen, en het rif van ruim 5 kilometer buiten beschouwing laten.

Het *Kruid-boek* vermeldt benoorden Pulau Adi

¹² Het vloedbos van de Karufarivier moet zich in 300 jaar ruim 7 kilometer naar het oosten hebben uitgebreid.

¹³ Pool had de Kamraubaai bezocht, voordat hij bij Namatota werd overvallen (Wichmann 1909:81-2); deze overval gaf de naam Moordenaersrivier in (Wichmann 1908:574-8).

¹⁴ Laewe is de uitspraak van Maleis *laut* (zee) op Seram Laut, welks bewoners Rumphius daarom 'Ceram Lauërs' noemde. Arguni kan dezelfde naam zijn als van het eilandje Arguni bij Kokas op de noordkust van het Onin-schiereiland, en van een strand 'Arigoena' op de noordkust van Seram bij Assahoedi (Valentijn 1856-8 II:45). De betekenis van Laurissa is onzeker; mogelijk heeft de informant bedoeld 'Arguni is een grote zee'.

'nog veele kleine Eilanden, meest alle op een rif¹⁵, achter dewelke men in 't noorden ziet een groote bay, die men niet weet, of geslooten is, dan ofze het westelijke Onin van het regte Nova Guinea afscheit'.

Rumphius' Rapport zegt hetzelfde:

'Van Cumawa ontvalt hun de kust eerst naar 't N.O. en maakt alsdan in 't noorden een diepen inham bij de onzen Qualbergers bogt genaamd, van dewelke men niet weet, of [die] een besloten bogt zij'.

Dat de 'Qualbergers bogt' inderdaad de Kamraubaai moet zijn, wordt iets verder in het Rapport bevestigd: de Ceram Lauërs steken van Coebiay over en houden 'voorbij de voornoemde Qualbergers bogt 12 mijlen O.' aan tot Namatota; deze afstand is ongeveer juist voor de Kamraubaai, maar past niet op de Bicarubaai. Het land dat Keyts op de 14de bij dageraad in O.N.Oostelijke richting zag, is de bergstreek rond Kaimana, en het eiland met een kilometers lang 'sandrif' waar hij des avonds oesters zocht, moet Madais in de mond van de eigenlijke Kamraubaai zijn, waar inderdaad in het Noorden in de lengterichting van de Argunibaai geen berg te bekennen valt (zie ook Van Hille 1905:295).

Op Donderdag 15 september voer Keyts volgens het Dagregister des morgens heel vroeg met de *Piesangh* en de 'schuyt' van de *Rogh* de baai in, om te weten te komen

'of dit de Moordenaersrevier was of niet, quamen tegen den middagh tot omtrent 2 mijlen aen 't eynde, hebbende meest doorgaens de wijte van 2 en diepte, N.O. en N.N.O. 6 à 7 mijlen. [...] Deze bogt als zijnde nogh onbekent, gaven wy den naem van heer Quaalberghs Bay' (Keyts 1875:150-1).

Rumphius' Rapport besluit de passage over deze 'diepen inham bij de onzen Qualbergers bogt genaamd, van dewelke men niet weet, of [die] een besloten bogt zij' met:

't Laatste is waarschijnlijk, omdat die Sr. KEYTS vloot wel 7 mijlen denzelven opgeroed[,] er geen doortogt gezien, een stil water en geen uitvallenden stroom vernomen hebben, waaruit men gissen kan, dat beide de voorname [= voornoemde] deelen van Onin [Slaven-Onin en Onin-Coebiay], als [lees: aan] 't resterende Nova Guinea vast zijn'.

Keyts heeft uit voorzichtigheid bij de ingang van het toegangskanaal van de Argunibaai de *Piesangh* achtergelaten en is, zoals Von Rosenberg in 1858, in de 'schuyt' zeven mijl de Argunibaai binnen geroeid en gezeild

¹⁵ De Latijnse tekst geeft 'plurimæ parvæ insulæ uno fere tractu locatæ' (vele kleine eilandjes op een rij gelegen), wat Rouffaer de juiste versie achtte. Daar die eilandjes in feite niet op een rij maar wel op een rif liggen, heeft de vertaler blijkbaar 'rif' als 'rij' gelezen; de 'Nederduitse' tekst is op dit punt de juiste en blijkbaar de oudste.

ongeveer tot het huidige dorp Mandiwa, twee mijl vóór het schijnbaar verste punt. De Argunibaai is inderdaad de enige baai die zo ver in noordelijke en noordoostelijke richting loopt, en waar het zin had mede te delen dat men 'stil water en geen uitvallenden stroom' (noordwaarts naar de Pacific) had waargenomen. De door bergen omsloten Bicarubaai loopt nauwelijks 15 km. (twee Duitse mijlen) in noordwestelijke richting, is 'zeer diep'¹⁶ en kan al bij de ingang geheel worden overzien.¹⁷

Het is overigens opmerkelijk, dat Keyts in de Argunibaai 'geen water nog mensen' aantrof (Keyts 1875:151), zomin als Von Rosenberg voor zover uit diens schetskaart blijkt. Ook uit andere reisverslagen over deze streken blijkt steeds de angst der bevolking in de handen van slavenjagers¹⁸ te vallen.

Johannes Keyts heeft op 15 september 1678 de Argunibaai verkend tot ongeveer hetzelfde punt bij Mandiwa als Von Rosenberg in 1858, en het complex Kamraubaai-Argunibaai 'Heer Quaalberghs Bay' gedoopt. Hij gaf hiervan zelf een poëtische bevestiging:

'Dees bogt nog onbenaempt, en voor een yder blint,
Geeft oesters abundant, waarin men paerels vint'.

6. *De verminkingen van Rumphius' Rapport*

Op de kaart van Isaác de Graaff waarop de 'voyagie van Johannes Keyts na N. Guinea' staat aangegeven (figuur 3), liggen in de (onbenoemde) Kamraubaai twee eilandjes. Het zuidelijke moet wel Madais in de mond van de Kamraubaai zijn, en is waarschijnlijk Valentyns-eiland op één mijl van hoek *Laewe*. De baai loopt veel te ver naar het noordwesten door, wat mogelijk door de zeven mijl roeien is ingegeven, maar wellicht ook deels door de toenmalige kustlijn (zie noot 12).

Geen van de geografische breedte-metingen die Keyts in zijn dagregister vermeldde, wijkt meer dan enkele minuten van de werkelijkheid af: Sabakorbaai 3°26' ZB, zijn positie ten zuiden van Gunung Baë 4°16' ZB. Het is daarom merkwaardig, dat op de kaart van De Graaff wel Seram en Keffing, de zuidpunt van de Aru-eilanden en de Tritonbaai (Pisangsbaai op de kaart) op de juiste breedte liggen, maar de noordpunt van de Aru-eilanden en het gehele gebied tussen de westpunt van het Onin-schiereiland en de Tritonbaai één graad te ver noordelijk, zelfs de punten die

¹⁶ Aldus op de 'Schets van de Zuid-West-Kust van Nieuw-Guinea van de bogt van Kaimana tot aan de Tritons baai' van de Commissie 1858. Keyts (1875:151) loodde in de Quaalberghs Bay nergens meer dan 18 vademmen (ruim 32 meter).

¹⁷ De Commissie van 1858 (1862:22) gaf een wijde op van 1¼ geografische mijl, ruim 9.250 meter. Wichmann (1909 I:119 en II:99) erkende dat de Bicarubaai veel kleiner is dan de zeven mijlen van Keyts, maar had blijkbaar meer vertrouwen in de kaart van De Graaff dan in Keyts' Dagregister.

¹⁸ Voornamelijk uit Seram Laut; zie hierover ook de gegevens uit 1581-2 van Miguel Roxo de Brito (Sollewijn Gelpke 1994:134-5).

Keyts correct opgaf. Leupe (1875:77) schreef die verschuiving toe aan de vervaardiger of kopieerder van de kaart.

Isaïc de Graaff is al eerder beticht van vervalsing (ongetwijfeld in opdracht van de Heeren XVII) van sommige kaarten die Weyland in 1705 van de Noordkust en de Geelvinkbaai maakte (zie Haga 1885:240-3). Hoewel De Graaff het vermoedelijk heeft moeten stellen met magere excerpten uit het logboek van de *Rogh* en Keyts' Dagregister¹⁹, kan zo'n grove fout toch geen vergissing zijn geweest. Anderzijds is deze afwijking te klein om ongewenste massooi-opkopers op een dwaalspoor te leiden.

Afgezien van de waarschijnlijk onbedoelde vermenging tussen Karas en Pulau Adi van de routes van Keyts en van de Ceram Lauërs, is het Rapport van 1684 opzettelijk verhaspeld om de productiegebieden van massooi-bast op Nieuw-Guinea onherkenbaar te maken. Rouffaer wees er reeds op dat Nicolaes Witsen niet alleen alles wat massooi betrof, maar zelfs de namen van Rumphius en Keyts zorgvuldig verzweeg. Kennelijk wensten de Heeren XVII tegen het eind van de Gouden Eeuw nog steeds alle kennis over dit product geheim te houden.

De tekst van 1856 bevat wel de gegevens over massooi die ontbreken in Witsens *Noord en Oost Tartarije*, maar beide versies vermelden dezelfde geografische anomalieën. Witsen heeft dus de massooi geschrapt in een exemplaar van Rumphius' Rapport, dat al eerder geografisch was gecensureerd of verminkt.

Het valt moeilijk aan te nemen, dat Gijsbertus Cuperus dat had gedaan. Het lijkt waarschijnlijker, dat buiten medeweten van Witsen, het Antwoord en Rapport al te Ambon en/of Batavia was 'omgewerkt' met het oog op de handel in slaven en massooibast uit Nieuw-Guinea. Al in de jaren 1660 waren proefzendingen massooi naar China, Japan en Europa verscheept, en hoewel die met verlies waren verkocht omdat het een nog onbekend product was, hoopte de VOC nog steeds dat vooral de Japanse en Chinese artsen zich ervoor zouden interesseren.

Hoe doeltreffend deze mystificatie is geweest, blijkt wel uit de uiteenlopende interpretaties, die aan de tekst van 1856 zijn gegeven. Van Hille verstond onder 'Kaap Katoemin de zuidpunt van Koemawa' (Cape Papi-soi op de kaart van de Topografische Dienst), maar onder 'Sanggala: de Speelmansbaai van Keyts' met de brede witte waterval aan de westkust van het schiereiland²⁰ (Van Hille 1905:291).

Rouffaer citeerde in 1908 wel ter ondersteuning van Rumphius' Rapport 1684 uit het 'prachtig en eigenlijk véél te weinig bestudeerd *Amboin-*

¹⁹ Mogelijk ook uit Rumphius' Rapport 1684, omdat hierin evenals op deze kaart sprake is van Quaalbergs *bocht*; Keyts schreef steeds 'heer Quaalberghs Bay'.

²⁰ De waterval in de 'Sanggala-baai' werd opnieuw beschreven door Seijne Kok (1992:32).

sche Kruidboek' in extenso de passage over de ligging van 'de *Negoryen Cattumin*, en *Segala*', maar concludeerde tot een '*Sanggala*- of *Speelmansbaai*' die lag 'tusschen Kaap Goenoeng Baik en de *Argoeni-baai*'²¹ (Rouffaer 1908:329, 334), en verplaatste zo Keyts' *Speelmansbaai* van de westkust van het Kumawa-schiereiland naar de zuid(-oost)kust.

De naam van de oude nederzetting Sangala is voorgoed verbonden geraakt aan de *Speelmansbaai* van Keyts, en prijkt nu als *Sanggalabaai* op de kaarten.

²¹ Deze wonderlijke gevolgtrekking was mogelijk gebaseerd op een door Rouffaer niet genoemde kaart uit 1862: 'De Molukken of Specerij-eilanden' 1:3.000.000, Amsterdam: Seyffardt.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

Afkortingen:

- ARA Algemeen Rijksarchief, 's-Gravenhage.
 ARCH *Archipel, études interdisciplinaires sur le monde insulindien*, Paris: CNRS.
 BKI *Bijdragen (tot de Taal-, Land- en Volkenkunde)* van het Koninklijk Instituut (voor Taal-, Land- en Volkenkunde).
 PMC *Portugaliae Monumenta Cartographica*.
 TBG *Tijdschrift (voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde)* van het Bataviaasch Genootschap (voor Kunsten en Wetenschappen).
 TNAG *Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap*.

Atlas de Graaff, kaart nr. 44, ARA.

Boxer, C.R., en P.-Y. Manguin, 1979, 'Miguel Roxo de Brito's Narrative of his Voyage to the Raja Empat, May 1581 - November 1582', *ARCH* 10:175-94. [Paris: C.N.R.S.]

Commissie 1858, 1862, 'Nieuw-Guinea, ethnographisch en natuurkundig onderzocht en beschreven in 1858 door een Nederlandsch Indische Commissie', *BKI* 5:1-233.

Cortêsão, A., en A. Teixeira da Mota, 1960, *Portugaliae Monumenta Cartographica; Comemorações do V centenário da morte do infante D. Henrique*, Lisboa.

Cosmographie Blaeuiane, 1663, Amsterdam.

Haga, A., 1885, 'Het rapport van H. Zwaardcroon en C. Chasteleijn betreffende de reis naar Nieuw Guinea in 1705 ondernomen door Jacob Weyland', *TBG* XXX: 235-58.

Hille, J.W. van, 1905, 'Reizen in West-Nieuw-Guinea', *TNAG* 2-XXII:233-330.

Keyts, Johannes, 1875, 'Dagregister' [1678], bijlage bij: P.A. Leupe, 'De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw', *BKI* 10:115-62.

Kolff, D.H., 1828, *Reize door den weinig bekenden Zuidelijken Molukschen Archipel en langs de geheel onbekende Zuidwest kust van Nieuw-Guinea; Gedaan in de jaren 1825 en 1826*, Amsterdam: Beijerink.

Leupe, P.A., 1871, 'De *Speelmansbaai* van Keyts (1678) en de *Speelmansbaai* van de Nederlandsch-Indische Commissie (1858), gelegen op de Z.W. kust van Nieuw-Guinea', *BKI* 6:128-31.

-, 1875, 'De reizen der Nederlanders naar Nieuw-Guinea en de Papoesche eilanden in de 17e en 18e eeuw', *BKI* 10:1-162.

Linschoten, Jan Huygen van, 1910, *Itinerario* [1579-1592], 's-Gravenhage: Nijhoff. [Werken uitgegeven door de Linschoten Vereeniging.]

Logchem, J.Th. van, 1963, *De Argoeniërs*, Utrecht: Schotanus en Jens.

- Loon, J. van, 1666, *Klaer-lichtende Noort-Star ofte Zee-Atlas*, Amsterdam.
- Lootsman, 1705, *Zee-spiegel*, Amsterdam.
- Peters, F.H., 1956, *Memorie van Overgave Kaimana*, ARA 2.10.39.MMK 508.
- PMC, *Portugaliae Monumenta Cartographica*: zie Cortesão en Teixeira da Mota.
- Robidé van der Aa, P.C.J.B. (ed.), 1879, *Reizen naar Nederlandsch Nieuw-Guinea ondernomen op last der Regeering van Nederlandsch Indië*, 's-Gravenhage: Nijhoff.
- Rouffaer, G.P., 1908, 'De Javaansche naam "Seran" van Z.W.Nieuw-Guinea vóór 1545; En een rapport van Rumphius over die kust van 1684', *TNAG* 2-XXV:308-47.
- Rumphius, G.E., 1856, 'Antwoord en Rapport' [ca.1684], ed. B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis, *Tijdschrift voor Staathuishoudkunde en Statistiek* XIII:125-41.
- , 1741, *Het Amboinsche Kruid-boek*, Amsterdam: Changuion, 6 vols.
- Seijne Kok, J., 1992, 'Memorie van Overgave Afdeeling West Nieuw-Guinea' [1919], in: J. Miedema en W.A.L. Stokhof (eds), *Irian Jaya Source Materials* 2, Leiden: DSALCUL/IRIS.
- Sollewijn Gelpke, J.H.F., 1994, 'The Report of Miguel Roxo de Brito of his Voyage in 1581-82 to the Raja Ampat, the MacCluer Gulf and Seram', *BKI* 150:123-45.
- Valentyn, F., 1856-8, *Oud en Nieuw Oost Indiën* [1724-26], ed. S. Keijzer, Amsterdam: Susan, 3 vols.
- Wichmann, A., 1908, 'De "Moordenaars-rivier" en de "Doodslagers-rivier" op Nieuw-Guinea', *TNAG* 2-XXV 1:571-80.
- , 1909, 'Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea', *Nova Guinea* I en II, Leiden: Brill.
- Wieder, F.C., 1926, *Monumenta Cartographica*, Den Haag: Nijhoff.
- Witsen, Nicolaes, 1705, *Noord en Oost Tartarije*, 2^e druk, Amsterdam: Halma.